

Introducció

NOVES DADES SOBRE J. BOTET I SISÓ I EL SEU ENTORN

M. CRUSAFONT I SABATER

No hi ha recerca que puguem donar per acabada. El coneixement històric és sempre incomplet i, per tant, perfectible. Però també pot succeir que intents o esforços que un dia semblaren eixorcs donin els seus fruits tot d'una i quan ja havíem donat la qüestió per tancada.

Feia anys que recollíem dades sobre Joaquim Botet i Sisó i que havíem projectat d'editar la seva obra numismàtica esparsa. No cal dir que vàrem intensificar les recerques quan aquell projecte va trobar la seva viabilitat. Assajàrem llavors, sense resultats aparents, de contactar amb alguna persona del seu àmbit familiar, algun descendent, forçosament col.lateral, car ja sabem que Botet no va deixar descendència directa. No fou fins mesos després d'haver-se editat el llibre de Botet amb el nostre aparell crític, que vàrem poder establir contacte amb la Sra. Carme Tudela, vídua de Carles Botet i Vehí, nebot del nostre biografiat. Gràcies a la seva amabilitat podrem ara ampliar de forma substancial les dades familiars sobre Joaquim i també donar a conèixer tota una informació iconogràfica que havia romàs inèdita.

Però això no fou tot. En rebre el llibre que aplega l'obra esparsa de Botet, la Sra. Jocelyne Joussemet, conservadora del Museu Puig de Perpinyà, tingué la gentilesa de fer-nos arribar les fotocòpies d'un conjunt de cartes que l'autor gironí havia adreçat, els darrers anys de la seva vida, al seu amic rossellonès Josep Puig.

Ambdues fonts d'informació ens han eixamplat la nostra visió sobre el gran numismàtic i estudiós, i és per això que ara reprenem el tema de la seva trajectòria vital i científica, tot reiterant el nostre agraïment a les dues persones que ho han fet possible.

En fer-ho no repetirem, però, res del que ja ha estat dit en els capítols introduc-

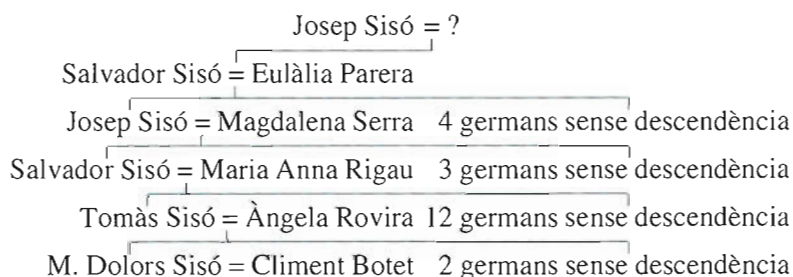
toris del llibre citat, sinó que ens cenyirem a les dades noves, tot referint-nos al text anterior.¹

Començarem amb uns apartats dedicats als antecedents que menen a la creació de la família Botet-Sisó. Centrarem després l'atenció en aquesta família y la seva descendència, acompanyant les dades biogràfiques amb la informació gràfica i destacant especialment tot allò que es refereix a Joaquim Botet. Parlarem, finalment, de la correspondència amb Josep Puig, que ens aporta, sobretot, útils informacions sobre els darrers estudis que Botet tenia en preparació.

Antecedents de la família Sisó

Tal com havíem suposat, Joaquim Botet va eixir d'una família benestant, els Botet-Sisó. Però el nivell social que aquesta família havia arribat a assolir no venia pas de llargues generacions, sinó que era relativament recent. Als inicis del segle XIX, sabem que els Botet eren botiguers. No gran cosa més eren llavors els Sisó, ja que consten com a forners. Amb tot, els Sisó feien una ràpida progressió a la primera meitat del segle XIX, de manera que van acabar convertint-se en els principals responsables de l'entorn benestant que envoltà la infància dels fills Botet-Sisó.

L'arbre familiar simplificat dels Sisó² és el següent:

Podem observar com, malgrat que cada vegada la descendència es inicialment àmplia, finalment només un dels fills perpetua el llinatge, i el cas més extraordinari és el de Salvador Sisó i Maria Anna Rigau, que havent tingut vuit fills i cinc filles només un dels fills, Tomàs, donà continuïtat a la família. En qualsevol cas, l'hereva final de tot l'arbre familiar acabà essent Maria dels Dolors Sisó i Rovira (1828-1885) que, vers el 1845, es maridà amb Climent Botet i Franquesa (1825-1891), pares de Joaquim Botet i Sisó. Aquesta reiterada esporgada de l'arbre fa-

1. M. CRUSAFONT. Capítols introductoris de l'*Obra numismàtica esparsa i inèdita de Joaquim Botet i Sisó*; especialment la part *Vida i obra de J. Botet i Sisó*, p. 11-44.

2. Entre els papers familiars hi havia diferents arbres familiars dels Sisó, alguns dels quals semblen molt vells. Carles Botet i Vehí els havia reunit, completant la part més moderna.

miliar, moltes vegades causada per morts en la infància, devia afavorir, però, la concentració patrimonial dels únics continuadors.

De tota manera, sembla que el principal artífex de l'ascens social dels Sisó va ésser Salvador Sisó i Serra, que devia viure a cavall dels segles XVIII i XIX. Ell és el que ens consta com a flequer a principis del segle XIX i el creador de les propietats que després administraren el matrimoni Botet-Sisó.

El moment clau d'aquest ascens cal situar-lo després de la Guerra del Francès (1808-1814). L'any 1815, Salvador Sisó i Serra, flequer de Girona, adquireix per 15.000 lliures els masos de Molera i Serra, en el lloc de Taialà, actual municipi de Sant Gregori. El venedor, Anton Miró, fill de Francesc Miró, ciutadà honrat de Barcelona, que havia adquirit anys enrere la finca, fa constar les causes que el menen a vendre. Diu que, al llarg de la guerra, els francesos li han destruït diverses cases de Girona, que ara ha de restaurar, i que, d'altra banda, ha hagut de suportar contribucions exorbitants exigides pels ocupants al llarg del conflicte. És per això que l'adquirent paga només un terç del preu i es compromet a esmerçar la resta de les 15.000 lliures en pagar tot un seguit de creditors de Miró. Només quan Sisó hagi pagat les quantitats acordades la venda es considerarà ferma.³

¿Després d'una guerra, tan devastadora per a la ciutat de Girona, com havia pogut aplegar Salvador Sisó, un simple flequer, una xifra tan considerable? Tot i el procés familiar abans comentat i malgrat que també sembla que obtingué la col.laboració del seu sogre Domènec Rigau,⁴ probablement la font principal dels seus ingressos degueren venir d'un altre origen. Analitzant amb detall l'arbre familiar trobem un germà de Salvador, de nom Felip Sisó i Serra i que era el primogènit, que morí a l'Havana sense descendència. D'altra banda, Tomàs, el fill de Salvador, era un expert navilier. Hi podrien haver, doncs, rendes procedents del comerç ultramarí i qui sap si una herència quantiosa que lògicament havia de revertir en el segon germà si el primogènit havia mort sense posteritat.

Pel que fa a Tomàs Sisó, hem reexaminat detingudament els seus escrits⁵ i es pot deduir que era un home avesat a navegar. El fet que faci una descripció detinguda de cadascuna de les illes atlàntiques de la ruta americana, des de les Canàries

3. Venda davant el notari Josep Bou i Martorell, el dia 5 de maig de 1815. Notaria de Girona. Documents complementaris a la mateixa notaria els dies 8, 12 i 22 de maig i 2 de juny.

4. En un paper solt, dins una de les còpies de la venda, hi diu el següent: «Plec que conté lo tracte que feren Dn. Anton Miró i mon sogre Domingo Rigau sobre la venda de la torre i una nota de los deutes delegats ab varis altres papers relatius al mateix asunto o compra.» No hem trobat, però, cap menció de Rigau en els diferents documents de compra-venda ni en els altres referents de redempció de censos o altres. Cal tenir present, d'altra banda, que Maria Anna Rigau no era hereva dels Rigau, car tenia un germà de nom, també, Domènec.

5. Arxiu Municipal de Girona. Papers de Botet i Sisó. En ells s'hi troba un conjunt de plecs enquadernats que s'inicien amb un índex i continuen 25 pàgines dedicades a la descripció de les illes. A la pàgina 25, i al final d'aquest text diu: «En la Latitud 32° 43' N y en la longitud 52° 42' O de París y Junio 6 de 1823», i signa Tomàs Sisó. A continuació hi ha un altre índex del text següent que es titula «Práctica de maniobras de los navíos» i arriba fins a la pàgina 64. Entre els papers de Botet, hi havia hagut també un altre text sobre l'art de construcció naval. Arxiu Municipal de Girona, d'ara endavant AMG.

a les Antilles, passant per les Açores, Cabo Verde i Madeira demostra que coneixia perfectament la navegació atlàntica i que havia fet viatges sovint. També li és familiar la Mediterrània i té un sòlid coneixement de l'art de navegar. Recordem que la segona part del seu manuscrit és dedicat a les maniobres marineres, al rescat de naufragis i a tota mena de tècniques i arts navals en situacions difícils. Tomàs Sisó i Rigau devia ésser, ben segur, un patró d'embarcació que devia fer sovint la ruta americana. La seva activitat, des dels inicis del segle XIX, pot justificar també l'ascens de la seva família.

I, efectivament, en els mateixos anys en què Tomàs escriu, a alta mar, els textos que hem comentat, el seu pare Salvador no tan sols ha assolit a pagar els deutes pendents d'Antoni Miró, sinó que continua ampliant el patrimoni familiar amb noves adquisicions a Sant Gregori i consolidant-lo i sanejant-lo aixecant censos i altres obligacions que el gravaven.⁶

Dolors Sisó, mare de Joaquim Botet

Ja hem dit abans que, malgrat que Salvador va tenir vuit fills i cinc filles, tot anà a recaure, finalment, al seu fill Tomàs perquè tots els altres varen morir joves o bé solters. Pocs anys abans del casament de Tomàs, el seu futur sogre, Gerard Rovira, adquireix encara noves terres del mas de Carrió a Domenys, en una zona propera a Taialà, ben segur per dotar la filla i consolidar i ampliar l'heretat de la futura parella.⁷

El navilier Tomàs Sisó i Rigau i la seva muller Àngela Rovira van arribar així a reunir quatre masos, un dels quals dedicat a la ramaderia, i una extensa heretat amb terres de conreu. L'heretat va prendre el nom conjunt de Torre de Taialà, basant-se en un dels seus masos principals. Narcís Botet i Sisó en féu més tard una acurada cartografia i li atribuï una superfície de 305 vessanes, equivalents aproximadament a 67 hectàrees.⁸ En ella hi ha àmplies zones de conreus, una roureda, una part de bosc, els masos ja mencionats i un torrent que travessa l'heretat. En un

6. Escripures totes de la notaria de Josep Bou i Martorell de Girona. El 9 de març de 1820, compra catorze vessanes de terra, el 21 d'agost del mateix any, una casa en terres de Taialà confrontants amb les seves. El 28 d'agost del 1820, una casa a Santa Eugènia i el 7 de setembre del mateix any, una altra casa al mateix lloc. Paga també els drets de l'abat de Sant Pere de Galligants.

7. Escripures de la notaria de Joan Mallol i Bassols de Girona. El 14 de juny de 1825, s'adquireixen dues terres de vuit i deu vessanes i el 30 de setembre de 1825, altres deu vessanes, sempre al Mas Carrió de Domenys. Fa les adquisicions Antoni Vilamala, canonge de Girona, el qual declara en document complementari del 7 de febrer de 1826 que ha fet les compres per compte de Grau Rovira, comerciant de Sant Feliu de Guíxols. D'altra banda, la nota de la notaria fa liquidació de comptes a «Josep Rovira, prevere, Grau Rovira, son germà i la casa de Salvador Sisó». És evident, doncs, que són tractes fets de cara al futur matrimoni dels fills.

8. El mateix any en què Narcís Botet heretà la finca en féu fer un plànol detallat per l'arquitecte Isidre Bosch, el qual l'aixecà el mes de desembre del 1917. Narcís Botet n'extragué una còpia reduïda, més manejable però molt detallada, l'any 1918. Hom endevina la intenció d'un control més estret d'aquesta heretat.

A dalt, els pares de Joaquim Botet i Sisó, Climent Botet i Dolors Sisó. A baix, Joaquim Botet a l'adolescència i a la primera joventut.

dels masos, la casa Torre de Cerdà, hi consta el 1852 el bestiar següent: sis porcs, dos bous, tres eugues i dues mules.⁹ Pel que fa a les propietats sembla que la inicial de Taialà era lleugerament millor en rendiment que la de Domenys.¹⁰ Més endavant tornarem sobre la qüestió.

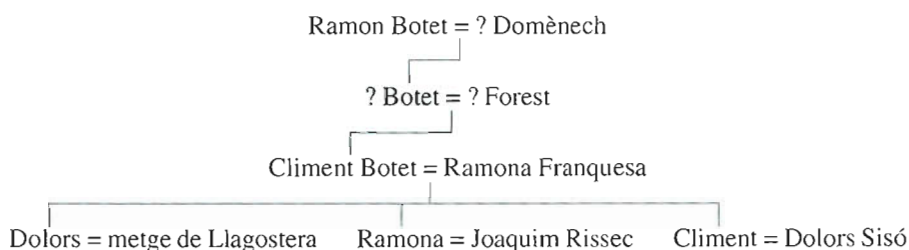
El conjunt de les heretats passà a la filla gran de Tomàs i Àngela, de nom Maria dels Dolors. Efectivament, l'únic fill mascle que tingué la parella morí infant i la germana petita no s'arribà a maridar.

Probablement, Dolors Sisó no tan sols va heretar aquestes finques, sinó també una fortuna considerable, si tenim present els antecedents familiars de les dues bandes i la rapidesa amb què s'havia creat el patrimoni immoble. Probablement els seus pares cercaren en el futur marit de l'hereva un bon administrador. En aquells temps aquests enllaços els solien decidir, en bona mesura, els progenitors. Climent Botet i Franquesa, un advocat, devia complir aquests requisits i, tot i ésser tres anys més jove que la seva futura muller, això no fou obstacle perquè, vers el 1845, contraguessin matrimoni. L'any 1852, les finques constituïen ja, en les declaracions del fisc, el patrimoni de Climent Botet.¹¹

Climent, pare de Joaquim i la família Botet

Tenim molta menys informació dels Botet. L'arbre dels Sisó apareix en els registres familiars, de forma molt completa, amb les cinc generacions que hem esquematitzat i totes les ramificacions, amb els noms de tots els fills i les circumstàncies bàsiques del seu esdevenir.¹²

Pel que fa als Botet anteriors a Climent podem arribar a construir l'esquema següent:

9. «Extracto del amillaramiento del Distrito Municipal de San Gregorio tomado en el año de 1852 con respecto a la finca que Don Clemente Botet posee en dicho distrito», p. 2.

10. En el text anterior es considera líquid imposable de Taialà, un cop deduïdes les despeses, 14.413 rals de bilió i de Domeny 12.285. Amb tot cal observar que la terra de Domeny era molt més petita i, per tant, de molt més alt rendiment relatiu.

11. «Extracto...», op. cit., pàg. 1.

12. S'hi consigna si es casà o no, si tingué fills, si morí jove, etc. En el cas del germà de Salvador es diu que morí, solter, a l'Havana.

Quatre dels cinc germans de Joaquim Botet, tots entre la infància i l'adolescència. A dalt Josep i Concepció. A baix, Narcís i Enric.

Ja hem dit que, per les anotacions de Grahit,¹³ sabem que els Botet eren botiguers als inicis del segle XIX. El fet que Climent Botet i Forest pogués finançar, però, la carrera d'advocat al seu fill Climent demostra un ascens familiar. És, d'altra banda, possible que la propietat de la rambla de la Llibertat de Girona, un ampli casal amb planta i dos pisos, fos l'aportació de Climent Botet i Franquesa en maridar-se amb Dolors Sisó i Rovira.

Les fotografies de la parella mostren una muller no exempta de bellesa, de mirada decidida i la indumentària pròpia d'una senyora benestant. El marit té una caient de bonhomia i porta el vestit acurat de burgès en bona posició.¹⁴

No sabem gran cosa de Climent Botet i Franquesa al marge del fet que fou advocat i que, almenys en una ocasió, fou elegit diputat provincial per Girona, però de segur que devia administrar amb cautela i encert el patrimoni familiar. El ric mobiliari que posseïa la família i l'acurada indumentària dels fills sembla demostrar més aviat un ascens social. Es conserven algunes peces d'aquest mobiliari i altres elements decoratius i tot és d'una gran qualitat.

El matrimoni Botet-Sisó i els seus fills

Havíem pogut arribar a establir que el matrimoni tingué sis fills, però no sabem l'ordre, ni els enllaços, ni tampoc la posteritat de cada un d'ells. Ara disposem d'una informació més completa.

L'any 1846, naixia Joaquim Botet i Sisó, el primogènit i el protagonista de la nostra història. Es mantingué solter i no tingué descendència.

Dos anys més tard, el 1848, naixia Josep, que tampoc no es va arribar a casar i morí bastant jove, el 1885, també sense descendència.

L'any 1855, va néixer la primera noia, de nom Concepció. Tal com ho havíem suposat, esdevingué monja i morí també jove, als vint-i-nou anys.

El quart fill fou Narcís, nat el 1857. Ara sabem moltes més coses d'ell: féu la carrera militar a artilleria i arribà al grau de tinent-coronel. El seu full de serveis el descriu com un professional de trajectòria brillant, excel·lent administrador i persona de grans qualitats, estimat pels seus superiors, dels quals rebé diferents distincions. L'any 1895, essent capità, va escriure la memòria *Lanzas reglamentarias* que fou publicada per l'exèrcit¹⁵ i que li valgué la creu de primera classe del Mèrit Militar. En redactar el resum del seu full de serveis, el comandant general que l'escrivia conclou: «Este Jefe ha cumplido con gran brillantez cuantos come-

13. Josep Grahit, *En Joaquim Botet i Sisó*, Girona 1918. Les informacions que no justifiquem en nota procedeixen dels capítols introductoris de l'*Obra numismàtica...*, op. cit.

14. Tota la informació gràfica que mencionem forma part del fons familiar.

15. *Lanzas Reglamentarias*. Memoria escrita por Don Narciso Botet y Sisó, capitán de artillería. Madrid. Imprenta del Cuerpo de Artillería, 1895.

tidos ha desempeñado; su conducta intachable y ejemplar».¹⁶ Després de passar per diferents destins, Narcís moria a Barcelona, ja jubilat, el 1935. Més endavant parlarem de la seva descendència.

El cinquè fill fou Enric, nat el 1859. Es maridà amb Antònia Masó i Estrada, de la qual tingué únicament una filla, Maria, de manera que en la seva descendència el nom Botet no hi tingué continuïtat, encara que sí la branca familiar.

Maria Àngela, la darrera filla, nasqué el 1862, es maridà amb Sixt Alsina i morí el 1913. Tingué tres fills i la branca familiar també ha perviscut per aquest cantó.

El cognom Botet, però, s'estingí en la família, car ja veurem que cap de les línies masculines arribà a perpetuar-lo.

El concepte de pertinença familiar degué ésser extraordinàriament ampli. En la seva correspondència política Joaquim Botet designa com a cosins tot un seguit de persones amb cognoms que no retrobem pas en els arbres familiars que ara podem consultar. Al costat d'un Manuel Blanch i Sisó, que deixa endevinar un parentiu, hi trobem altres noms que, aparentment no hi tenen una connexió propera: Pere i Fortunat Mas (de Sant Feliu de Guíxols), Antoni Garriga (de Lloret), Alexandre Rubiera, Agustí Pujol (de Lloret), Joaquim Vilaplana (de Riudarenes), etc.¹⁷

També a l'àlbum de fotos familiar apareixen, al costat dels retrats dels pares i germans de Joaquim Botet i dels seus parents propers, altres noms que ens són completament estranys i que deuen ésser resultat d'allunyats enllaços que descoñeixem: Ignasi Monner; Francesc Vivas; Dolors Lloret; Mossen Coderch, rector d'Empúries o una dama francesa, Mme. Pujades. Però també s'hi reiteren noms de parents mencionats en les cartes abans esmentades: Pere Mas i altres del mateix cognom, per exemple.

Joaquim Botet i Sisó (1846-1917)

No podrem afegir gaires dades, fora de les iconogràfiques, a la vida personal de Joaquim Botet, però sí que podrem donar resposta a algunes de les incògnites que, en el text anterior, només poguérem aclarir a mitges.

Ens havíem preguntat, per exemple, per la seva fortuna personal. Era ric?, era pobre?, tenia un patrimoni que li permetés una dedicació investigadora sens angoixes, en uns temps en que això no era mai remunerat? Havíem arribat a deduir que li havia pervingut una finca a Sant Gregori i endevinàvem que havia d'ésser important, però no havíem pogut avançar més per aquesta banda. Ara en podem donar molts més detalls.

16. «Copia de la hoja matriz de servicios de Don Narciso Botet y Sisó. Artillería de Campaña. 7.º Regimiento Montado.» Signa l'informe el comandant general de la 4.ª Regió, Manuel Salavera (o Salaveria).

17. AMG. Papers Botet. Lletres referents a la seva activitat política.

Als trenta-nou anys, Joaquim Botet va perdre la mare i dos germans (Concepció i Josep)¹⁸ i sis anys més tard, el 1891, el pare. Essent el primogènit, als quaranta-cinc anys li pervenia l'herència familiar. Ben segur que tota ella, perquè es seguí la tradició de l'hereu. Amb aquesta herència, podia Joaquim Botet viure com un rendista? Ben segur que no.

Abans hem dit que, ben probablement, els pares de Joaquim Botet havien rebut no sols un patrimoni immoble, sinó també una certa fortuna líquida. Per bon administrador que fos Climent Botet, difícilment aquest fons es podia haver perpetuat. Sis fills per pujar, estudis per sostenir i el nivell de vida que exigia la seva posició ho feien difícil. Sembla clar, d'altra banda, que els rendiments de l'heretat de Taialà no eren extraordinaris i que amb el temps anaven minvant. L'any 1852, la renda de les finques es calcula en 10.000 rals de billó, és a dir, en 2.500 pessetes. El 1876, la renda es calcula en 1.376 pessetes anyals.¹⁹ Cert és que aquestes xifres sorgeixen de declaracions al fisc fetes pel mateix contribuent i potser per això, minvades, però encara que doblem la segona xifra arribem només a 2.748 pessetes anyals, 52 pessetes setmanals. Aquests ingressos equivalen, aproximadament, a tres vegades el sou d'un treballador. I no sabem quines eren les xifres el 1891, quan Joaquim va obtenir la plena possessió de les finques.

Amb tot, sembla que el problema principal devia ésser un altre. Joaquim Botet, lliurat com es trobava a la investigació i a l'impuls nacionalista, difícilment hauria pogut dedicar atenció a l'administració meticulosa de les finques. I també devia destinar el seu patrimoni a sostenir les causes per les quals lluitava. El 1894, tres anys només després de la mort del pare, la casa familiar es converteix en la seu, i durant dos anys, del Centre Catalanista de Girona i Sa Comarca. Botet, d'altra banda, havia de viatjar, adquirir llibres i mantenir una àmplia relació. És gairebé segur que cap de les feines que realitzava en l'àmbit oficial li devia proporcionar ingressos.²⁰ En aquell temps càrrecs, com ara el de Secretari de la Comissió de Monuments, anaven a parar a persones benestants i eren honorífics. És segur, d'altra banda, que Botet patí una veritable sagnia en els drets d'excavació que calia pagar per poder realitzar tasques arqueològiques a Empúries. En aquell temps, les terres de la vella colònia grega eren de propietat particular i hom havia de comprar els drets d'excavar-hi. Segons la tradició familiar, aquí radicava una de les causes més segures de les seves dificultats econòmiques.

La qüestió es devia agreujar els darrers anys de la seva vida, quan sovint queia

18. Entre el 1884 i 1885 varen morir tots tres. L'any 1885, hi va haver una greu epidèmia de còlera que féu 8.000 morts a Catalunya. No sabem si fou per aquesta causa, però crida l'atenció que hi haguessin tants morts en una mateixa família en tan poc temps.

19. «Extracto...» abans citat i plec «Fincas Rústicas. Declaración: que yo... [en blanc] vecino de... [en blanc] presento bajo las responsabilidades que por ocultación imponen el Código Penal y el Reglamento de 19 de setiembre de 1876».

20. Comissió de Monuments. Junta d'Instrucció Pública, diputat provincial, etc. Vegeu la nostra introducció a *Obra numismàtica...* citada.

A dalt, Joaquim Botet i Sisó en dues imatges que ens el mostren als darrers anys de joventesa i en entrar a la maduresa. A baix, Botet amb el tribunal que li atorgà el premi Martorell l'any 1907. Botet apareix, somrient, darrere una columna, el quart de la dreta, davant la palmera.

malalt,²¹ aclaparat per tants anys de feina ingent, tant en l'àmbit polític com en el de la investigació. Devia ésser llavors quan el jove Josep Pla el devia veure passejar amb aire «arnat i deprimit», una ombra d'aquell jove apassionat que descriuen els seus antics companys.²²

També afirmava Josep Pla que Joaquim Botet era pobre, literalment diu «pelat com una geneta». No és ben exacte, però sí és cert que morí endeutat. Havia assolit de mantenir intacte el patrimoni familiar, però havia acumulat algunes deutes. El seu germà Narcís, hereu llavors i instal·lat a Barcelona, degué considerar més senzill vendre la casa de Girona, pagar els deutes i assegurar-se sense problemes la finca de Taialà. Així es féu i així es tancà la trontollant història patrimonial del gran numismàtic.²³ Des d'una òptica actual, hom no pot sinó alegrar-se que la base de sustentació patrimonial de què disposà Botet li permetés de legar-nos l'immens patrimoni cultural que encara avui ens és de tanta utilitat.

Pel que fa al material iconogràfic que acompanyem, cal dir que és d'un gran interès històric. Efectivament, només s'havia divulgat la fotografia de vellesa de Joaquim Botet, amb el llavors inseparable quepis, i una altra que porta Grahit, però en un gravat de qualitat molt deficient. Ara podrem veure els retrats dels seus pares i germans i diferents fotografies del mateix Joaquim en la seva joventesa, en un seguit d'estampes que ens eren completament desconegudes. També hi reproduïm les dues fotos ja conegudes, però ara partint d'originals de millor qualitat.

Complementàriament podrem veure Joaquim Botet, de perfil, dins el globus de l'exposició de 1888. Una altra instantània ens mostra la comitiva que discorre pel carrer central de la vella Girona en l'enterrament de l'il·lustre gironí en un acte que fou multitudinari. N'hi ha encara una altra que fou presa el dia que Botet obtingué el premi Martorell. En aquesta foto hi veiem Joaquim Botet amb un somriure sorneguer, darrere una columna, potser pensant en l'estupefacció del dandy Eugeni d'Ors davant del seu aspecte tronat. Ara que hem pogut veure també l'estampa del dandy Joaquim Botet de la joventut podem creure que, ja vell, podia esguardar totes aquestes vanitats com una etapa closa i passada i que allò que veritablement el neguitejava era tenir prou temps i salut per poder completar les seves grans obres estudioses.

Carles Botet i Vehí

El segon germà baró de Joaquim, de nom Narcís, seguí la carrera militar. Això era ben usual en les famílies catalanes d'alta posició, que reservaven tot el lot pa-

21. Les malalties eren molt més freqüents a l'època, segons deduïm de la lectura de la seva correspondència. «AMG, Papiers Botet». De tota manera, als darrers anys les limitacions físiques degueren acabar per fer-se angoixants. Vegeu més endavant, en comentar la correspondència amb Josep Puig.

22. Vegeu l'apartat de les opinions de Josep Pla a la introducció de l'*Obra numismàtica...* citada.

23. Taialà fou venut anys més tard, ran d'un cúmul de circumstàncies adverses.

trimonial per a l'hereu. Però també és possible que hi haguessin altres antecedents a la família, perquè a Girona hi hagué altres militars de nom Botet.²⁴

Ja hem parlat abans de la brillant carrera militar de Narcís, del qual es conserva nombrosa iconografia, fins i tot una notable pintura a l'oli, molt propera a l'estil de Cusachs. Vegem ara l'aspecte més familiar. L'any 1917, moria Joaquim i, en haver mort també el segon germà Josep (1889), Narcís esdevingué l'hereu dels Botet i Sisó. De fet rebia ara un patrimoni que en principi no havia pogut esperar i que, probablement, tampoc no necessitava. En aquell mateix any, li venia la jubilació com a militar i es retirava amb el grau de tinent coronel, que posseïa des del 1909. Si hi afegim les diferents distincions que havia anat obtenint al llarg de la seva carrera, podem suposar que devia obtenir una jubilació sense estretors. D'altra banda, s'havia maridat amb una dona procedent de família benestant. Carme Vehí, tot i no ésser pubilla, procedia d'una família de Palafrugell propietària d'un mas ben notable, gairebé un castell, no pas lluny del lloc on vivia Josep Pla, amb qui hi havia una llarga amistat.

El matrimoni Botet-Vehí tingué tres fills. El més gran, Josep, morí als setze anys. La segona, Maria, nada el 1891, fou una dama de singular bellesa que no s'arribà, però, a maridar. L'any 1898, naixia Carles, l'hereu i el darrer fill del matrimoni. Carles féu, com el seu pare, la carrera militar, però la seva trajectòria fou prou més plena d'entrebancs i dificultats. Perquè escollí aquest camí? El seu pare li ho desaconsellava «tu ets un home de lletres», li deia, «perquè et vols ficar en un món, el militar, tan diferent de les teves inclinacions?» Fou inútil. Carles ingressà, com el seu pare, a l'escola d'artilleria de Segòvia. Ja era capità i el seu pare acabava just de morir quan esclatà la Guerra Civil 1936-1939, que havia de trencar la seva carrera i, d'alguna manera, la seva vida.

Carles era hàbil i estudiós. L'any 1907, Joaquim Botet en parla amb afecte, tot explicant que li havia fet els dibuixos d'unes monedes.²⁵ Paral·lelament a la carrera militar, Carles féu estudis d'enginyeria.

Home de paraula, home d'honor, Carles es mantingué fidel a la República i féu tota la guerra en el bàndol perdedor. En acabar es presentà voluntàriament: no creia merèixer cap càstig perquè no havia fet altra cosa que complir amb el seu deure. Però l'ètica franquista era d'una altra espècie i Carles fou condemnat a mort. Reclòs a Montjuïc, la seva situació encara empitjorà quan se'l relacionà amb un complot per a alliberar Companys i passà a la Model, en una cel·la de càs-

24. L'historiador gironí Josep Clara ens assenyalà l'existència de Climent Botet i Mundi, que nosaltres vàrem creure vinculat directament amb els Botet que glossem. Ara podem assegurar que el lligam havia d'ésser, en tot cas, força allunyat. Darrerament ens ha indicat l'existència d'un Francesc Botet i Sisó que tampoc no consona amb l'arbre familiar de què ara disposem. Cal pensar, doncs, en un casual enllaç dels dos cognoms en un àmbit familiar relativament allunyat. De tota manera, cal tenir present que l'arbre és molt incomplet de la banda Botet.

25. Carles tenia només nou anys. D'altra banda, la menció que en fa Joaquim és moguda per l'afecte, car és sobrer en el tema de què parlem amb Josep Puig. És clar que els dibuixos de Carles només eren d'ús per a Joaquim Botet.

tig i en unes condicions infrahumanes: quinze persones s'amuntegaven en l'espai previst per a dos reclusos. La seva germana Maria, amb qui sempre mantingué una relació de gran afecte, li duia cada dia el menjar. Morí llavors la seva mare i sota paraula se'l va deixar sortir per poder assistir a l'enterrament. Amics propers cuitaren a preparar-li la fugida i li insistiren inútilment. No volgué escoltar-los. Li havien pres tot, havia perdut el resultat de la seva carrera militar i penjava sobre el seu cap una condemna de mort, però no deixaria que li prenguessin encara el seu infrangible honor de militar republicà.

Per fortuna, la pena de mort acabà convertint-se en reclusió de trenta anys, que després encara pogué escurçar. Perduda la seva condició i el grau militar, Carles s'adonà que li mancava una base de sustentació quan sortís de la presó. Es dedicà llavors a perfeccionar i ampliar els seus coneixements idiomàtics i així, malgrat els precaris mitjans de l'època i l'aïllament que sofria, sortí de la presó dominant perfectament el francès, l'anglès i l'alemany.

En recuperar la llibertat aprofità aquest domini dels idiomes i els seus coneixements tècnics per dedicar-se a fer traduccions d'obres de caràcter tecnològic. Més tard, però, se'n ressentí la seva vista, prou maltractada en els llargs anys de reclusió. Contractà llavors els serveis d'una noia jove, Carme Tudela, perquè li fes de lectora. L'afecte mutu els portà a maridar-se malgrat la gran diferència d'edat: trenta anys. I ha estat gràcies a aquesta diferència d'edat que la major part d'aquestes informacions poden aparèixer ara escrites, transmeses per la companya d'aquell gran català que fou Carles Botet i Vehí.

Carles visqué prou anys per poder viure la seva rehabilitació com a militar. Un moment emotiu, certament, una alegria i un alleujament. Però qui podia restituir-li tota una vida? Qui podria reconstruir la destrossa de dècades de persecució i allunyament?

Carles Botet i Vehí apareix a la *Gran Enciclopèdia Catalana* i té algunes pàgines biogràfiques escrites per alguns dels seus amics com, per exemple, Raimon Galí,²⁶ però bé mereixeria una biografia a fons. Seria una de les històries exemplars de catalans injustament marginats per una guerra absurda, una guerra que els era, essencialment, aliena.

Els darrers projectes de Joaquim Botet

Entre els manuscrits que deixà Botet hi havia algun text inèdit, com el del segell del Convent de la Trinitat de València, que ja vàrem publicar junt amb la seva

26. Raimon GALÍ en parla a les seves obres *Recalada*. Barcelona, 1984 i *Signe de Contradicció*. Barcelona, 1996. També li dedica un capítol Lluís DE VEHÍ a *Un paraigua dins el passat*. Girona, 1990. Una de les obres traduïdes per Carles BOTET fou el *Diccionario Tecnológico* de Chambers. Barcelona. Ed. Omega, 1964.

La família Botet-Vehí. Els pares, Narcís Botet i Carme Vehí, asseguts. Els fills, Maria i Carles, drets al darrere. A baix a l'esquerra, el capità d'artilleria Carles Botet i Vehí, en els seus anys de joventut. A la dreta, un cop passats els trasbalsos de la postguerra amb la seva esposa Carme Tudela.

obra esparsa i altres anotacions referents a alguns projectes d'estudi. Entre ells hi havia, per exemple, l'embrió d'un treball sobre la moneda imperial de Tarragona o un text inacabat referent a la moneda sarda.²⁷ D'altra banda, el seu amic Grahit ens explica que havia deixat més o menys acabades dues obres, una sobre els pesos i mesures de Catalunya i l'altra sobre les pellofes.

La correspondència amb Josep Puig, que transcrivim íntegrament en apèndix, ens dona moltes informacions d'interès i ens aporta dades precioses per poder precisar en quin estat es trobaven aquests treballs en morir Joaquim Botet i Sisó.

Comencem pel text, abans mencionat, sobre el segell valencià. A la carta del 23 d'abril de 1916, només nou mesos abans de la seva mort, Botet explica que havia escrit un text sobre aquest segell inèdit, però que no l'havia publicat. La raó era que l'havia tramès al seu amic Ferran de Sagarra, car sabia que aquest estava preparant un aplec exhaustiu. El fet és, però, que Sagarra es limità en la seva gran obra de conjunt a la sigil·lografia de Catalunya i com que el segell era valencià no l'hi va incloure. Aquesta fou la raó que el text restés inèdit fins que el vàrem trobar entre els manuscrits de Botet.²⁸

També ens arriben dades del projectat estudi sobre la moneda romana de Tarragona. A la carta del 29 de maig del 1912, Botet diu textualment: «L'estudi de la seca imperial romana de Tarragona és més complicat i difícil del que semblava. Tinc reunits ja alguns elements però encara me'n falten. Llàstima que a Barcelona no es trobi l'indispensable per a l'estudi!»²⁹ Ja veurem a la correspondència que transcrivim com s'havia d'entossudir, fins a fer-se pesat, per poder obtenir la bibliografia europea que li era imprescindible i que Josep Puig li feia arribar de París. Pel que fa al treball que comentem, sembla molt probable que no arribés a port. Sobretot si tenim en compte la producció científica que encara va anar publicant entre l'any de la carta, el 1912, i el 1916 i la delicada salut de l'estudiós gironí. Aquestes limitacions es van traslluint en diferents llocs. L'any 1905, s'excusa davant l'Acadèmia de Bones Lletres que no ha pogut fer encara el seu discurs d'entrada a causa d'una malaltia de la vista.³⁰ Dos anys més tard diu en una breu lletra a Josep Puig: «No sóc més llarch perquè fa dos dies que faig llit.»³¹ El 1912, torna a consignar: «Avui que m'aixeco del llit ahont he hagut de jaure prop d'una setmana aprofito un ratet per a respondre a les vostres preguntes aytal com m'és possible sense sortir de casa.»³² I, finalment, en la seva darrera carta ens diu crua-ment: «La meua falta de salut em fa passar temporades dolentíssimes i altres menys dolentes, però mai prou bones per a poder-me dedicar a les nostres afi-

27. Vegeu els nostres comentaris a aquests textos a la introducció de l'*Obra numismàtica...*, *op. cit.*

28. Ara publicat dins l'*Obra numismàtica...*, citada, p. 415-418.

29. Apèndix. Doc. IV.

30. Apareix en una altra de les seves obres inèdites. Vegeu *Obra numismàtica...*, citada, p. 285.

31. Apèndix. Doc. II.

32. Apèndix. Doc. IV.

A dalt a l'esquerra, l'única fotografia fins ara divulgada de Joaquim Botet, que correspon als seus anys de decrepitud. A la dreta, una estampa del 1903, quan tenia cinquanta-vuit anys, molt més representativa. A baix a l'esquerra, Botet (a l'esquerra, sense barret) a punt d'envolar-se en el globus de l'exposició del 1888. A la dreta el carrer de la Força de Girona el dia de l'enterrament de Joaquim Botet i Sisó.

cions.»³³ Tenint present l'extremada reserva de Botet sobre tot el que feia referència a la seva vida personal, aquestes manifestacions demostren la gran precarietat de la seva salut.

Pel que fa a l'estudi sobre les pel·lofes i el seu estat d'elaboració, trobem també en una de les lletres una indicació que resol definitivament la qüestió. Nosaltres havíem suposat que el projecte no devia ésser en un estadi gaire avançat.³⁴ Botet ens diu: «Respecte a les pel·lofes catalanes, como que no m'és possible ampliar la investigació per adquirir majors notícies i passant ja de set-centes les que tinc descrites i conegudes, les publicaré a títol d'assaig (esperant que altres completin el treball) de seguida que tingui cap i humor per redactar un petit pròleg.»³⁵

Hi havia, per tant, un catàleg o un esbós de catàleg, el vint-i-tres d'abril de 1916, però hi mancava l'estudi. Entre els papers de Botet, hi ha un petit guió del pròleg o introducció que es proposava fer. No hem perdut, doncs, una obra acabada, però sí les dades de procedència de moltes de les peces, una informació que hauria ajudat, certament, a resoldre més d'una atribució.

No hi ha, en canvi, cap indicació sobre *Els pesos i les mesures de Catalunya*, una obra que devia ésser pràcticament enllestida si, com diu Grahit, l'Institut d'Estudis Catalans n'havia demanat la publicació als hereus de Botet, ran de la seva mort.³⁶

I un detall colpidor, encara, en aquesta correspondència entre els dos amics. A la mateixa carta del 1916, Botet es congratula que el fill de Josep Puig, aviador destinat llavors a missions de guerra, «continuï sa i il·les, exposat com està a tants greus perills». De fet, el seu amic rossellonès no tingué, com li desitjava Botet, l'alegria de poder «abraçar-lo en igual estat satisfactori finida la guerra».³⁷ Tingué la dissort de morir el darrer dia de la guerra. Josep Puig, que perdia així el seu únic fill, en restà fortament colpit. Unes plaquetes amb la seva efígie ens recorden el sacrifici d'aquell català per la nació francesa.

Anys més tard, la casa i les col·leccions del patrici rossellonès constituïren l'important Museu Puig, un referent bàsic pel que fa a la numismàtica. Fa pocs anys, també s'hi establí el Centre de Cultura Catalana, que havia igualment previst el seu creador.

33. Apèndix. Doc. v.

34. Vid. introducció citada a *Obra numismàtica...*

35. Apèndix. Doc. v. Cada vegada tenim més elements per pensar que la col·lecció que ingressà al Gabinet Numismàtic de Catalunya com a Colomines devia ésser, essencialment, la que havia aplegat Botet.

36. En Joaquim..., *op. cit.* Vegeu també *Obra numismàtica...*, *op. cit.* Introducció.

37. Apèndix. Doc. v.

APÈNDIX DOCUMENTAL

I

Sr. en Joseph Puig
París

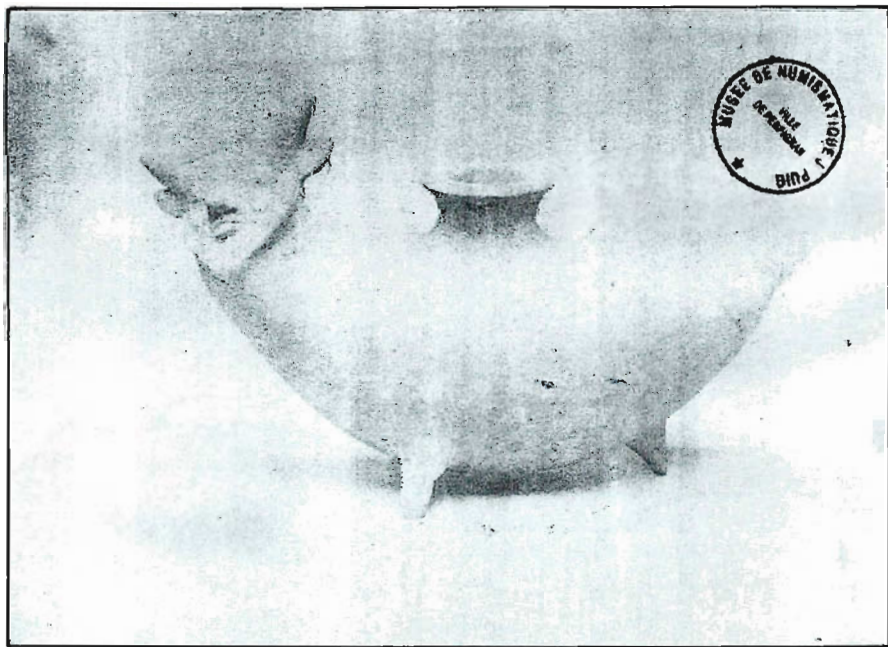
Barcelona, 1 de novembre 1907

Benvolgut amic,

He rebut la vostra lletra junt amb la memòria sobre els pesos de l'edat mitjana, com també la direcció del Sr. Calmette. Faré reproduir immediatament lo dibuix del Timbre de Perpinyà per a enviarvoslo. No en tinc fotografia perquè els únics exemplars que en conec son a la col·lecció Vidal-Quadras, que es inaccessible. Lo dibuix que en tinc és copiat per mon nebot del volum II de En Heiss. Lo que em falta de Gausfret III és el diner i l'obol revers PAS en fotografia: en dibuix ja el tinc.

En la llista de les publicacions Piot que em remeteu crec haver-hi trobat lo que demanava. En el tomo 6è de dita publicació hi ha la memòria de Leon Heuzey titulada «Le taureau chaldeen a tête humaine et ses dérivés», y en el tomo 7è la memòria del mateix autor «Autre taureau androcéphale...», etc. Si es venen en tiratge a part compreu-me-les totes dues. Si no s'hi venen i s'ha de comprar tot el tomo, envieu-me només el que conté la memòria que parla del vas de Empúries, que sospito es la del tomo 7è y que coneixereu només fullejant-lo doncs tinc entes que porta el dibuix o fotografia del vas d'Empúries que és el mateix de la (dolenta) proba que va enclosa a n'aquesta carta.

De lo de les monedes d'Auriol puc indicarvos que per la data de la troballa me sembla que les publicacions sobre dites monedes degueren ferse entre el 1866 i el 1880, alguna d'elles en la *Revue Numismatique*.

Escric també al Sr. Massot, que per indicació vostra m'ha enviat la direcció d'En Calmette.

Ja coneix que soc molt pesat però dispenseu-me doncs es perquè ara es quan m'interessen aquests llibres i m'ofereixo a la recíproca per tot lo que vos pugui ésser útil.

No vos pregunto quant val el llibre de Mr. Guillhiermoz perquè ho comptarem tot plegat amb lo que valgan els altres que trobeu.

Vostre amic molt coral,

JOAQUIM BOTET Y SISÓ

II

Sr. D. Joseph Puig

20 decembre 1907

Amich i senyor meu,

Acaben de portarme la reproducció de la moneda de Joan I que em demanavo, vos la remeto tot seguit. No soc mes llarch perquè fa dos dies que faig l'lit. Suposo vareu rebre la meua. Quan estigui bo ja vos escriuré

Vostre afectísim,

JOAQUIM BOTET

III

Sr. D. Joseph Puig
París

Barcelona 13 gener 1908

Amic y senyor meu,

Fa dos dies he rebut lo treball de Mr. Bonnet sobre les monedes malgorienes que heu tingut la bondat d'enviarme. Ara sols falta trobar lo relatiu a les monedes de la troballa d'Auriol que no dubto també trobareu y llavors passarem comptes. Els dos tomos de les *Memories Piot* las vaig pagar al Sr. que mel's va portar de conformitat a vostres indicacions.

Aquestes passades festes vaig tenir el plaer d'estrenyer la mà, a Perpinyà, al bon amich Dr. Massot y veure la seva colecció.

Aprofitant ma estada en dita vila vaig tenir ocasió de comprar un diner de Girard II que hi havia de venda a casa de Mr. Ferran. També el Sr. Massot me va obsequiar amb algunes monedes y pallofes resselloneses.

L'impresió de mon llibre avança poc a poc. Penso que el mes entrant quedarà llest lo primer fascicle que compren les monedes carolingies y les comtals y senyorials catalanes.

Quan se publiqui lo vostre treball sobre les monedes rosselloneses del Congrés Arqueològic de Perpinyà y Carcassona feume el favor de remetre-m tot seguit un exemplar.

Suposo vareu rebre el dibuix del Timbre d'Aragó de Joan I que em demanaveu y vos vaig enviar. No es possible obtenir-ne una fotografia directe donchs los dos o tres exemplars que en conec son tots a la colecció Vidal-Quadras que es avui *inaccessible*.

Disposeu de vostre amic y servidor,

JOAQUIM BOTET Y SISÓ

IV

Sr. Joseph Puig
París

Barcelona, 29 de maig de 1912

Benvolgut amich,

He rebut tot lo que m'heu enviat y vos en dono les gracies mes corals.

Avui que m'aixeco del llit ahont he hagut de jaure prop d'una setmana aprofito un ratet per a respondre a les vostres preguntes, aytal com m'es possible sense sortir de casa:

1.ª — Placa de coure. Distintiu d'un guarda particular que devia anar aplicat a la gorra o a alguna corretja. «GUARDA DE LA FONT DEL RAIG» (*chorro* equival a *jet d'eau*, abundant o copiós) PROPIETAT DE LAS ? (g^{des}, sic, no es pot prendre mes que per *grandes*. Si fos S^{des} se podria llegir *condes*, comtes) DE REUES (família noble, originaria de l'estranger, que posseïa bens a Espanya i res te que veure ab la catalana ciutat de Reus), SERRA DE SEGURA (aquesta serra que forma part de la serralada ibèrica divisoria en part de les aigües que corren al Atlàntich, esta situada entre les províncies de Albacete y de Murcia y en ella naix lo riu Segura que desemboca al mar prop d'Orihuela)

2.ª — Tinch la medalla de Berga de D. Carles y n'he vist moltes, però totes sense la cinta. No puc, doncs, de moment dir-vos los colors d'aquesta.

3.ª — Alpens es un poble de Catalunya, província de Barcelona, situat en lo Lluçanes, al nord de Vich, tocant als límits de la província de Gerona. En la data que commemora la medalla carlina hi hagué en dit poble una forta acció entre els carlins y les tropes del govern manades pel general de brigada Cabrinetty. La mort d'aquest en la lluita donà la victòria als carlins.

La notícia del volum III d'en Salat amb les làmines anirà en dos números del Butlletí de la Academia de Bones Lletres de Barcelona. El primer troç penso que sortirà el proxím mes de juny. L'acabament sortirà el mes d'agost o setembre. Me han promès algun exemplar. Tant si me'l donen com no desseguit que hagi sortit tindrè el pler d'enviarvosel.

Vaig presentar una queixa sobre la catxassa en la impressió del volum III de les monedes. En conseqüència sembla que l'impressor comença a espavilarse un xic.

L'estudi de la seca imperial romana de Tarragona es mes complicat y difícil de lo que semblava. Tinch reunits ja alguns elements però encara m'en falten. Llàstima que a Barcelona no es trobi lo indispensable per a l'estudi!

Disposi de vostre amich afectíssim,

JOAQUIM BOTET Y SISÓ

V

Sr. D. Joseph Puig
París

Barcelona 23 abril 1916

Benvolgut amich,

Ahir vaig rebre la vostra carta del 16 y m'afanyo a respondrela.

Efectivament fa molt temps que no vos he escrit y això per dos rahons: la primera per la meua falta de salut que em fa passar temporades dolentíssimes y altres menys dolentes, però may prou bones per a poderme dedicar a les nostres aficions. Y la segona perquè aquí

en materia de monedes fa temps que no surt res de nou y, fora parlarvos de la guerra, lo qual com ja vaig dirvos no em sembla prudent, no sabria que escriurevos.

Celebro moltíssim que el vostre fill continuï sa i il·lès, exposat com està a tant greus perills y molt celebraré pogueu abraçar-lo en igual estat satisfactori finida la guerra.

Respecte a les pallofes catalanes, com no m'es possible ampliar la investigació per a adquirir majors notícies y passant ja de setcentes las que tinc descrites i conegudes, les publicaré a títol d'assaig (esperant que altres completin lo treball) desseguida que tingui cap i humor per a redactar un petit pròlech.

Encara que no m'he dedicat a l'estudi dels segells, per casualitat puch dirvos quelcom respecte del que possehiu, donchs fa vuit o deu anys vaig comprar-ne un d'igual, bastant ben conservat, que poc després vaig canviar-lo per monedes catalanes. Com dit segell era per mi desconegut y ni sabia de qui ni d'ahont era, vaig procurar averiguarho y fins vaig redactar una petita nota per a publicarlo creient-lo *inèdit*. D'*inèdit* efectivament ho és però la nota no l'he publicada, esperant que el publicarà el Sr. Ferran Segarra, bon amich meu, que s'ha dedicat especialment a la sigillografia de la nostra terra, per quin trevall obtingué el premi Martorell en lo darrer concurs.

La descripció del segell és com segueix:

Anv.: S. TRINITAS. UNUS. DEUS. entre dos cercles de punts, al voltant del camp. En lo camp, cap de cara de Jesuchrist, barbat i ab llarga cabellera, sobre nimbe crucífer.

Rev.: Escut partit en pal, amb les barres d'Aragó a la seva dreta y quarterat de Castella y Lleó a la seva esquerra, coronat: a l'esquerra y fora de l'escut, flor de llir (?) (o potser card?) amb ses arrels; a la dreta y sobre uns trespeus petita olla o braseret amb nances, del que surten flames. Orla formada per dos cercles, l'exterior de punts i l'interior linial. (Diàm. 31 mil).P1.

Les armes del revers son les propies de D.ª Maria, infanta de Castella y muller del rey d'Aragó Alfons V, iguals a les que hi ha en lo seu sepulcre que es conserva a València, amb la circumstància de que en lo sepulcre hi ha també, però dintre d'escudet, el lliri o card i el braseret amb flames (quin significat no he pogut encara posar en clar).

La llegenda de l'anvers fa referència a la Santíssima Trinitat y en lo camp porta la faç del Redemptor.

Ara bé, la reina D.ª Maria reedificà el convent de la Santíssima Trinitat de València y a ell trasladà el de monges Clarisses establert feia poc a Candia per D.ª Violant d'Aragó. Lo nou convent de la Trinitat de València estigué sota lo patronat de D.ª Maria, que en ell tenia habitació propia y fou també sa residència habitual mentre son marit era a Nàpols. Finalment, al morir el 1438, en ell manà ésser enterrada, conservantse encara en los claus-tres lo seu sepulcre.

De tot això dedueixo que el segell era del convent de monges clarisses de la Trinitat de València, fundat per la reyna D.ª Maria (s. XV).

Heu rebut un opuscle en que parlo de les monedes catalanes anomenades massaiar?
Vostre afectíssim

JOAQUIM BOTET Y SISÓ

Arxiu del Museu Numismàtic J. Puig. Perpinyà